

1

M A G I S T E R

Historiæ

VÁLOGATOTT
TANULMÁNYOK
A 2012-BEN ÉS 2013-BAN
MEGRENDEZETT
KÖZÉPKORRAL FOGLALKOZÓ,
MESTERSZAKOS
HALLGATÓI
KONFERENCIÁK
ELŐADÁSAIBÓL

MAGISTER

*h*istoriae

Válogatott tanulmányok a 2012-ben és 2013-ban
megrendezett középkorral foglalkozó, mesterszakos hallgatói
konferenciák előadásaiból

MAGISTER *historiae*

VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK A 2012-BEN ÉS
2013-BAN MEGRENDEZETT KÖZÉPKORRAL
FOGLALKOZÓ, MESTERSZAKOS HALLGATÓI
KONFERENCIÁK ELŐADÁSAIBÓL

Szerkesztette
Belucz Mónika, Gál Judit, Kádas István, Tarján Eszter

ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola
Budapest
2014
ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola
Tanulmányok – Konferenciák
7. kötet

Sorozatszerkesztő
Erdődy Gábor

Lektorálták
Bertényi Iván
Draskóczy István
Körmendi Tamás
Nagy Balázs
Sághy Marianne
Thoroczkay Gábor



A kiadványt tervezte
Kiss Béla

A kötet megjelenését az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi
Karának Hallgatói Önkormányzata támogatta.

A tanulmányok szerzői © Belucz Mónika, Buják Gábor, Gál Judit, Haraszi Szabó
Péter, Kádas István, Mihálykó Ágnes, Pandi Gergely, Rózsa Márton, Tarján Eszter

A kötet szerkesztői © Belucz Mónika, Gál Judit, Kádas István, Tarján Eszter

ISBN 978-963-284-527-2
ISSN 2062-2198

Nyomta és kötötte: Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.
Felelős vezető: Kovács Jánosné

Tartalomjegyzék

Előszó	9
Rövidítésjegyzék	11
Belucz Mónika Szent Patrik térítőútjának anyagi háttere. Ajándékozás az 5. századi Írországbán	13
Buják Gábor A pozsonyi káptalan korai története a szlovák historiográfiában	31
Gál Judit „Qui erat graciosus apud eum” A spliti érsekek szerepe az Árpádok királyságában (1113–1248)	53
Haraszi Szabó Péter Harmincadbérllők, harmincadispánok, ispánok. A harmincadvám szedése Magyarországon a 14. század első feléig	72
Kádas István Északkelet-Magyarország szolgabírói a Zsigmond-korban (Archontológia)	101
Mihálykó Ágnes Keresztény elemek a késő antik egyiptomi mágikus szövegekben	128
Pandi Gergely Béketárgyalásból háború? Gondolatok az 1116. évi olšavai ütközethez	141

Rózsa Márton	
Esettanulmány a Komnénos-kori kormányzat informális kapcsolatairól: Ióannés Melidonés, a hippodrom bírása Thessalonikében	153
Tarján Eszter	
A Camden- és a Walford tekercs uralkodói címereinek néhány problémája.....	171
Köszönetnyilvánítás	191
A szerzőkről.....	192

Table of Contents

Foreword.....	9
List of Abbreviations	11
Mónika Belucz	
The Financial Background of Saint Patrick's Mission. Gift-giving in the 5th-Century Ireland	13
Gábor Buják	
The Early History of Pozsony Communal Chapter in the Slovak Historiography	31
Judit Gál	
„Qui erat graciosus apud eum” The Role of the Archbishops of Split in the Kingdom of Hungary (1113–1248)	53
Péter Haraszti Szabó	
Leaseholders, Counts of the Tricesima, and Counts. The Collection of the Tricesima up to the First Half of the 14th Century in Hungary	72
István Kádas	
The Noble Judges of Northeast Hungary during the Reign of King Sigismund (Archontology)	101
Ágnes Mihálykó	
Christian Elements in Late Antique Egyptian Magical Texts	128

Gergely Pandi	
From Peace Negotiations to War?	
About the Battle of Olšava in 1116.....	141
Márton Rózsa	
A Case Study for the Informal Networks of the Komnenian Government:	
John Melidones, Judge of the Hippodrome in Thessalonike	153
Eszter Tarján	
The Royal Blazons of Walford's and Camden Rolls of Arms.....	171
Acknowledgements	191
Notes on Contributors.....	194

Rövidítésjegyzék

ÁMTF	<i>Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp., 1963–1998</i>
AOKL	Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. (Főszerk. Kristó Gyula – Almási Tibor). I–XXXVIII. Bp.–Szeged, 1990–2013.
Csánki	<i>Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp., 1890–1913. [Reprint Bp., 1985].</i>
DF	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest), U szekció, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
DHA	<i>Georgius Györffy: Diplomata Hungariae antiquissima accedunt epistolae et actae ad historiam Hungariae pertinentiam (ab anno 1000 usque ad annum 1196). I. Bp., 1992.</i>
DRH	Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns. 1301–1490. (Ed. Franciscus Dóry – Georgius Bónis – Vera Bácskai – Geisa Érszegi – Susanna Teke). I–II. Bp., 1976–1989.
DL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest), Q szekció, Diplomatikai Levéltár
Historia Salonitana	Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum Pontificum. Archdeacon Thomas of Split: History of the Bishops of Salona and Split. (Szerk. Damir Karbić – Mirjana Matijević-Sokol – James Ross Sweeney). Bp. 2006. (Central European Medieval Texts 4).
KMTL	Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). (Főszerk. Kristó Gyula). Bp., 1994.

CD	<i>Georgius Fejér</i> : Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I – XI., Budae, 1829–1844.
CDC	Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. (Szerk. Tadeus Smičiklas). I–XVII. Zagrab, 1904–1984.
SRH	Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. (Szerk. Emericus Szentpétery). I–II. Bp., 1937–1938. [Reprint Bp., 1999.]
Wenzel	Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. (Szerk. Wenzel Gusztáv). I–XII. Bp., 1860–1874.
ZsO	Zsigmondkori Oklevéltár. (Szerk. Mályusz Elemér – Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Neumann Tibor – Lakatos Bálint). I–XII. Bp., 1951–2013.

GÁL JUDIT

*„Qui erat graciosus apud eum”**

A SPLITI ÉRSEKEK SZEREPE
AZ ÁRPÁDOK KIRÁLYSÁGÁBAN (1113–1248)¹

J ELEN TANULMÁNY CÉLJA azoknak a spliti érsekeknek a vizsgálata, akik a város egyházának az élén 1113 és 1248 között álltak. A kutatás az érsekek azon feladataira és szerepére koncentrál, amelyek a magyar királyok és szlavón hercegek dalmáciai politikájához és a királyi udvarhoz kapcsolódtak. A tanulmány időkereteinek meghatározásakor két szempontot vettem figyelembe. Egyrészt egy viszonylag egységes, de nagy időszakot választottam a vizsgálat tárgyának, amely lehetőséget ad arra, hogy az érseke szerepének a változását megvizsgáljuk. Mindamellet arra törekedtem, hogy a választott időszak megfeleljen a tanulmány kereteinek. A vizsgálat kezdő időpontja 1113, az az év, amikor Manasses személyében először került magyar főpap Split érsekségének az élére. Az elemzés az 1248. évvel zárul, amikor elhunyt Ugrin, a város érseke és ispánja. A vizsgálat tárgyát nem képezi az 1167 és 1180 közötti időszak, amikor Split bizánci fennhatóság alatt volt.

Ez utóbbi év kiválasztásakor több szempontot is szem előtt tartottam. Elsőként azt vettem figyelembe, hogy 1248-at követően IV. Béla a szlavón bánok kezében koncentrált a dalmát városok feletti hatalmat is. Egészen

* Itt szeretnék köszönetet mondani Damir Karbićnak, a Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia, Történettudományi Osztály vezetőjének, hogy zágrábi levéltári kutatásaim során segítette a munkámat, és hasznos tanácsaival a tanulmány megszületéséhez hozzájárult. Szintén köszönettel tartozom Joško Belamarićnak, a Horvát Művészettörténeti Intézet, spliti Cvito Fisković Központja vezetőjének, aki lehetővé tette a spliti kutatásaimat.

¹ Idézet: Historia Salonitana 96.

1267-ig a szlavón bánok viselték a spliti és trogiri ispán címet.² Ennek határára a spliti érsekek szerepe is megváltozott. Szintén az 1248. év határdátumként való kiválasztása mellett szólt, hogy ezt követően egy bizonyos ferences rendbeli János (1248–1249) és Rogerius (1250–1266) személyében két olyan érsek került Split élére, akiknek a megválasztásában a korábbi hagyományokkal ellentétben nem játszott szerepet a magyar uralkodó. Végül pedig szintén az 1248. év mellett szól az a tény, hogy IV. Béla halálát követően a magyar uralkodók dalmáciai hatalma meggyengült és fokozatosan előtérbe kerültek a helyi, nagyhatalmú nemesi családok, köztük is kiemelkedve a Šubićok. Ez az időszak, amikor Buzád nembeli János állt a spliti egyház élén (1266–1294) szintén olyan terület, amelynek vizsgálata fontos, ám jelen keretek között nem kivitelezhető.

A tanulmány elsőként a spliti érsekségnek a dalmáciai egyházszervezetben betöltött szerepét mutatja be, majd röviden kitér a magyar-horvát államközösség létrejöttére és Split városának és egyházának a középkori magyar államban betöltött szerepére. Ezt követően a vizsgált időszak érsekeinek a számbavétele után a dolgozat a spliti egyházfőknek a magyar uralkodókkal és a királyi udvarral kapcsolatos szerepével foglalkozik. A tanulmányban Dalmácia fogalma alatt annak középkori, tágabb definícióját használtam, amely a Kvarner-öböltől a mai Montenegróig terjedő tengerparti területeket ölelte fel.

A spliti érsekség dalmáciai vezető szerepének az eredete

A dalmáciai egyházszervezet kezdete a késő antikvitásig nyúlik vissza. Ekkor az egyházszervezet és *Dalmatia* provincia igazgatási központja is Solin (Salona) volt. A 6. századra a kelet-adriai partvidék egyházszervezete igen magas fejlettségi szintet ért el, amelynek csak a 7. századra tehető sláv és avar betelepülés vetett véget. Ekkor a fentebb említett Solin elpusztult, és az újjászerveződő egyházban a szomszédos Split (Spalato) vette át a vezető szerepet Észak- és Közép-Dalmáciában. A 9. század hatvanas éveiben szakadás történt az egyházban.

² Fontos megjegyezni, hogy a IV. Béla nevéhez köthető hatalmi koncentráció már 1241-ben kezdetét vette, amikor Türje nembeli Dénes bán (1241–44) egyben a szlavón hercegi címet is viselte. Hasonló volt a helyzet Gutkeled nembeli István (1248–1259) és Rátót nembeli Roland esetében (1261–1267). L. *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája. Bp., 2011. 45–46.; *Kristó Gyula*: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp., 1979. 48–49.

A bizánci pátriárka Photiosz (858–867; 877–86) és I. Miklós pápa (858–867) vitája során a dalmáciai városok egyházai Split vezetésével a bizánci egyházfő oldalára álltak. Ezzel szemben a horvát fejedelmek hatalma alá tartozó területek hűségesek maradtak a pápához. Ezeket a területeket egy új egyházi központ, a 864 körül alapított nini (Nona) püspökség fogta össze.³ A dalmáciai egyház-szervezetben bekövetkezett szakadás megszüntetésére többször is kísérletet tettek. Elsőként 886 és 888 között Theodosius nini püspök (879–92) vállalkozott erre, amikor meghalt Marinus (881–86), a spliti egyházfő. Theodosiusnak, akit Banimir horvát fejedelem (879–92) is támogatott, sikerült magát spliti érsekké választatnia, de székhelyét soha nem tette át Ninból.⁴ Halála után a két egyház között területi vita alakult ki, és a kettészakadt területek egyesítésére csak akkor nyílt esély, amikor Tomislav (910–28), a későbbi horvát király, a bizánci császártól megkapta a bizánci fennhatóság alatt álló dalmáciai területek kormányzását. Split a 925 és 928 körül, a városban tartott zsinatokon nyerte vissza vezető szerepét az észak- és közép-dalmáciai egyházak között.⁵

A magyar-horvát államközösség kezdetei

1075-ben Horvátország trónjára a korábbi bán, Zvonimir (1075–89) került, akinek felesége Ilona I. Géza magyar király testvére volt. Zvonimir hűbéri esküt tett VII. Gergely pápának (1073–85), és ezért cserébe koronát kapott.⁶ Amikor a horvát király 1089-ben örökös nélkül elhunyt, halála súlyos gondot okozott sógorának, I. László magyar királynak (1077–95). Horvátország volt ugyanis a Magyar Királyság kijárata nyugat felé.⁷ Ezt követően 1091-ig III. István (1089–91), az utolsó Tripimirović uralkodott a horvát területeken. Halálát követően több főúri csoport állt egymással szemben a trónöröklés kérdésében. A 11. szá-

³ Josip Buturac – Antun Ivandija: *Povijest katoličke crkve među hrvatima*. Zagreb, 1973. 43.; Eduard Peričić: *Nin u doba hrvatskih narodnih vladara i njegova statutarna autonomija*. *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, 16–17 (1969) 120–121.

⁴ Neven Budak: *Croatia between Franks and Byzantium*. *Hortus Artium Medievalium*, 3 (1997) 17–18.

⁵ Lothar Waldmüller: *Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn*. Von der Völkerwanderung bis zum Ende der Arpaden (1311). Paderborn, 1987. 25–49.

⁶ CDC I. 139–140.

⁷ Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Magyarország története tíz kötetben I–II. (Főszerk. Székely György). Bp., 1987. 933.

zad végére a horvát állam nemcsak a belső problémák miatt gyengült meg. Az ország már régóta különböző hatalmak, mint Velence, Bizánc vagy a Német-Római Császárság, ütközőterülete volt. Az utolsó Tripimirović halála után az egyik horvát főúri csoportosulás minden bizonnyal I. László magyar királyt szerette volna a trónon látni.⁸

I. László serege 1091 tavaszán indult meg Horvátország felé, és sikeresen hatolt előre Dalmáciáig.⁹ A magyar királynak a nemzetközi helyzet is kedvezett, hiszen II. Orbán pápa (1088–1099) hivatali ideje alatt kiújult az investitúraharc, és 1090-ben IV. Henrik német-római császár megkezdte második itáliai hadjáratát, lekötve ezzel Velencét. A térség másik nagyhatalma, Bizánc sem tudott beavatkozni a magyar uralkodó hadjáratába, ugyanis I. Alexiosz (1081–1118) császárnak besenyő támadással kellett szembenéznie 1090-ben. A magyar uralkodó 1091 nyaráig tudott sikeresen előrenyomulni Horvátországban, akkor ugyanis kunok támadtak Magyarországra, emiatt vissza kellett vonulnia.¹⁰ I. László az unokaöccsét, Álmost tette meg Horvátország királyává, aki egészen 1096-ig viselte ezt a címet, aminek azonban nem volt valós tartalma.¹¹

Horvátországba újabb hadjáratot már Könyves Kálmán (1095–1116) vezetett 1097 tavaszán, és a Gvozd-hegységben legyőzte Péter horvát ellenkirályt, aki elhunyt a harcokban. A dalmát területekre a Magyar Királyság mellett Bizánc is igényt tartott, ám 1097-ben a keresztes hadjárat és a kisázsiai ügyei lefoglalták, így Dalmácia védelmét a velencei dogéra bízta, aki felvette a Horvátország és Dalmácia hercege címet. Kálmánnak ekkor még belpolitikai nehézségekkel kellett szembenéznie, így nem tudott szembeszállni Velencével, amelynek 1097-ben Trogir (Trau) és Split is hűséget esküdött. 1098-ban Kálmán és Michiele Vitale doge (1096–1102) barátsági szerződés kötött, ami alapján Horvátország

⁸ Zvonimir halála utáni és I. László hódítása előtti időszakra l. *Nada Klaić*: Povijest hrvata u ranom srednjem vijeku. Zagreb, 1975. 486–491.

⁹ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I. Bp., 1899. 201.

¹⁰ Az 1091 és 1102 közötti időszakra vonatkozóan, különös tekintettel a Horvátországban és Dalmáciában zajló eseményekre l. *Mladen Ančić*: Od kralja "poluboga" do prvih ideja o "nacionalnom" kraljevstvu. In: Kolomanov put. (Szerk. Mladen Ančić – Jelena Borošak-Marijanović). Zagreb, 2002. 54–70.; Uő.: Desetljeće od godine 1091. do 1102. u zrcalu vrela. *Povijesni prilozi*, 17 (1998) 233–259.

¹¹ *Font Márta*: Megjegyzések a horvát-magyar perszonálunió középkori történetéhez. In: Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. (Szerk. Hanák Péter). Pécs, 1997. 12.

a magyar uralkodó fennhatósága alá tartozott, Dalmácia pedig Velence területe maradt.¹² Könyves Kálmán 1102-ben látott hozzá, hogy helyreállítsa hatalmát Horvátországban, és visszaszerezze a Velence kezére jutott dalmát városokat. A hadjárata sikeres volt, és 1102-ben Biogradban (Tengerfehérvár) királlyá koronáztatta magát.¹³

Könyves Kálmán hódításai és Dalmácia helyzete halála után

Könyves Kálmán horvát és dalmát királlyá koronázása után 1105-ben elfoglalta a bizánci fennhatóság alatt álló Közép-Dalmáciát: Zadart (Zára), Šibeniket (Sebenico), Splitet, Trogirt és a szigeteket.¹⁴ A magyar király dalmáciai katonai és politikai sikerei után kiegyezett a bizánci császárral is: I. László lányát, Piroskát a bizánci trónörököshez adta feleségül. Bizánc ezt követően elismerte a magyar uralkodó dalmáciai foglalásait. Könyves Kálmán a dalmáciai hatalmát nemcsak katonai beavatkozás árán igyekezett megerősíteni, hanem a horvát előkelőkkel és városokkal kiegyezésre törekvő politikája is ezt a célt szolgálta. A dalmát városok megőrizték viszonylagos önállóságukat, és gyakran előnyösebb volt számukra a magyar fennhatóság, mint a velencei. Utóbbi esetén ugyanis az itáliai város a kereskedelmi hasznukat is igyekezett a maga javára fordítani.¹⁵ A magyar uralkodó nemcsak a kiváltságok osztásakor szentelt figyelmet Dalmáciának, de haláláig háromévente látogatást tett a területen.¹⁶

Velence azonban még 1115-ben támadásba lendült, és néhány területet sikerült elfoglalnia Dalmáciában. Az új magyar királynak, II. Istvánnak (1116–31) uralkodása első hónapjaiban már szembe kellett néznie azzal, hogy Dalmáciára igényt tartott az itáliai város. 1116 májusa és júniusa folyamán Dalmácia újra Velence kezére került. A magyar király 1118-ban megpróbálta

¹² Ferenc Makk: *The Arpads and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century.* Bp., 1988. 12–13.

¹³ Pauler Gy.: *A magyar nemzet i.m.* 214–215.

¹⁴ Makk F.: *The Comneni i.m.* 14.

¹⁵ Fekete Nagy Antal: *A magyar-dalmát kereskedelem.* Bp., 1926. 9–10.

¹⁶ Györffy György: *A 12. századi dalmáciai városprivilegiumok kritikája. Történelmi Szemle*, 10 (1967) 49.

visszaszerezni a dalmát területeket, de teljes vereséget szenvedett Velencétől. A harcok során Ordelafo Faliero velencei doge (1102–17) is elesett. 1119-ben pedig öt éves békét kötött a magyar uralkodó és Velence.¹⁷ II. István házassága Róbert capuai normann herceg lányával is arra engedett következtetni, hogy a magyar uralkodó nem mondott le a dalmáciai területek visszaszerzéséről. 1124-ben, amikor az öt éves béke lejárt, II. István újra megpróbálta visszafoglalni a dalmát területeket, és megerősítette Trogir és Split privilégiumait.¹⁸ Ebben az évben sikerült visszaszereznie Zadar kivételével az összes korábbi dalmát területet, de 1125-re újra elvesztette azokat.¹⁹

II. István utóda, II. Béla (1131–41) igen aktív volt Dalmáciában. 1135–36-ban visszaszerezte Közép-Dalmáciát Splittel együtt, és 1138-ban már ennek a városnak tett adományt.²⁰ Az őt követő uralkodónak, II. Gézának (1141–62) két dalmáciai adománylevele maradt fenn. Az egyik az 1143. évi spliti oklevél,²¹ a másik pedig az 1151-ben kelt trogiri kiváltság.²² Az oklevelek tartalmi szempontból és gyakran szövegükben is megegyeztek Kálmán király trogiri privilégiumával. A király garantálta a városok adómentességét, kivéve a kikötői vámokat, amelyeknek kétharmada az uralkodót, egyharmada az ispánt illette, és az egyháznak is járt tized. Az egyházi és világi vezetők választását az uralkodó megerősítette, és a polgárok engedélye nélkül sem magyarok, sem pedig más idegenek nem költözhetek be a városba.²³

A magyar-dalmáciai kapcsolatokban III. István (1162–72) uralkodásának első éveiben történt jelentős változás. A magyar uralkodó 1162 és 1165 között folyamatosan hadban állt Bizánccal.²⁴ 1165-ben Bizánc elfoglalta Dalmácia középso részét, szövetségese, Velence pedig Zadart hódoltatta meg.

¹⁷ Makk F.: *The Comneni* i.m. 18–20.

¹⁸ Györffy Gy.: *Dalmát városprivilégiumok* i.m. 47.

¹⁹ Makk F.: *The Comneni* i.m. 21.

²⁰ CDC II. 47.

²¹ CDC II. 49.

²² *Johannes Lucius*: *Memorie istoriche di Tragurio ora detto Trau. Venezia, 1673.* 20.

²³ A magyar uralkodók 12. századi dalmáciai városi kiváltságainak hitelességéről szóló vitára l. *Nada Klaić*: *O autentičnosti privilegija trogirskog tipa. Zbornik Instituta za historijske nauke*, 2 (1956–57) 77–88.; *Uő*: *Još jednom o tzv. Privilegijama trogirskog tipa. Istarski časopis*, 20 (1973) 15–87.; *Ludwig Steindorff*: *Die dalmatinischen Städte im 12. Jahrhundert: Studien zu ihrer politischen Stellung und Gesellschaftlichen Entwicklung.* 11–25. vő. *Györffy Gy.*: *Dalmát városprivilégiumok* i.m.

²⁴ Makk F.: *The Comneni* i.m. 96–98.

1166–67-ben a magyar uralkodó megpróbált visszavágni, és végül sikerült elfoglalnia Šibeniket és Biograd környékét.²⁵ 1167 júliusában azonban súlyos vereséget szenvedett a bizánci császártól Zimonymál. A magyar-bizánci béke értelmében a császáré lett többek között Dalmácia területe is.²⁶ A magyar uralkodó Velencével is békére törekedett: Michieli Vitale, a doge fia Máriát, II. László ellenkirály (1162–63) lányát vette el.²⁷

1180 szeptemberében elhunyt Manuel császár (1143–80), III. Béla (1172–96) pedig 1181-re visszaszerezte a korábban elvesztett dalmát területeket. Zadar ezt kihasználva 1182-ben elszakadt Velencétől, és a magyar király hatalma alá került. 1187-ben Velence kísérletet tett arra, hogy visszaszerezze Zárárt, de nem járt sikerrel, 1188-ban pedig kétéves fegyverszünetet kötött III. Bélával. Velence 1192–1193 fordulóján újra támadásba lendült Dalmácia megszerzéséért, de ekkor sem járt sikerrel.²⁸ III. Béla halála után fia, Imre lett az uralkodó, aki 1197-ben a szlavóniai Macskínál vereséget szenvedett öccsétől, András hercegtől, aki ennek köszönhetően megszerezte a horvát-dalmát hercegséget.²⁹

András herceg és Imre harcát követően a negyedik keresztes hadjárat során Zadar újra velencei kézre került. 1204-et követően, egészen a tatárjárást követő rövid időszakig, a dalmát város helyzete változatlan maradt. 1242-ben a magyar uralkodó elfoglalta Zadart, Velence 1243-ban támadt a városra, IV. Béla pedig Türje nembeli Dénes szlavón bánt küldte Zadar segítségére. A sikertelen magyar felmentési kísérlet után a város polgárai elmenekültek, Velence pedig Nin ostromához fogott.³⁰ A magyar-velencei békére 1244 januárjában került sor. Béla lemondott Zadarról, a velenceiek pedig ígéretet tettek arra, hogy nem fogják támogatni András király özvegyét, Beatrixot és fiát. Ezenkívül a trogiri révpénz egy része Bélát illette meg.³¹

²⁵ Šibeniknek adott kiváltság: CDC II. 115–116.

²⁶ Makk F.: *The Comneni* i.m. 102–103.

²⁷ Jászay Magda: *Velence és Magyarország. Egy szomszédság küzdelmes története*. Bp., 1990. 19.

²⁸ Makk F.: *The Comneni* i.m. 122–123.

²⁹ Szabados György: Imre és András. *Századok*, 133 (1999) 94.

³⁰ Bertényi Iván: Magyarország nemzetközi helyzete a tatárjárást követően. In: Unger Mátyás emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történelemszemlejének emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából. Eger, 1991. 17.

³¹ Jászay M.: *Velence* i.m. 32.

Spliti érsekek az 1113 és 1248 közötti időszakban

A magyar uralkodók dalmáciai politikai központja a 12. század kezdetén Zadar volt, míg az egyházi vezető szerepet a spliti érsekség töltötte be. Ez a szereposztás akkor változott meg, amikor Velence elfoglalta Zadart, és néhány évtől eltekintve a vizsgált időszakban végig befolyása alatt tartotta a várost. Ekkor Split nemcsak egyházi, hanem politikai központként is funkcionált a magyar uralkodók számára. Az érsekség egyházi fennhatósága szinte teljes mértékben felölelte azokat a területeket, amelyek magyar fennhatóság alatt voltak Dalmáciában. A spliti érsekség alá, amely a 10. századtól kezdve gyakorolta az észak- és közép-dalmáciai területek feletti egyházi fennhatóságot,³² a 12. század második felétől a 13. század közepéig a következő püspökségek tartoztak: Nin, Hvar (Faro), Trogir, Skardin (Skardona),³³ Knin (Tinnin), Senj (Zengg), és Krbava (Korbávia).³⁴ A kivételt Zadar képezte, amely 1154-ben érseki rangra emelkedett, és az érsekség a Velence által elfoglalt észak-dalmáciai területeket ölelte fel. Splithez viszonyítva ez a város azonban csak jóval rövidebb ideig volt a magyar uralkodók befolyása alatt. Ez a vizsgált időszakban a 12. század első évtizedeire, a század végére, valamint az 1242 és 1244 közötti időszakra esett.³⁵

A magyar uralkodók dalmáciai egyházpolitikája szorosan összefüggött a spliti érsekség egyházi hierarchiában elfoglalt helyével. A magyar-horvát államközösség 12–13. századi történetét vizsgálva kijelenthető, hogy magyar királyok dalmáciai politikájukban nagy figyelmet szenteltek az egyháznak, különösen a spliti érsekségnek. Noha figyelembe kell venni a források pusztulását és számát, de megállapítható, hogy az uralkodók dalmáciai egyházi privilégiumainak a többségét Split egyháza kapta.³⁶ Sőt, ez volt az az egyházi

³² Nada Klaić: *Povijest hrvata u srednjem vijeku*. Zagreb, 1990. 78–85.

³³ Biogradot 1125-ben a velenceiek lerombolták, és megszűnt a biogradi püspökség is. Ennek szerepét Skradin vette át. L. *Zvezdan Strika*: *Samostan sv. Ivana Evanđelista u Biogradu od utemeljenja do 1125. godine*. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 52 (2010) 149–172.

³⁴ Gál Judit: A dalmáciai egyházszerkezet jellemzői és 11–13. századi átalakulása. In: Micae mediaevalis III. *Fiatl történetesek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. (Szerk. Gál Judit – Kranzieritz Károly – Péterfi Bence – Vadas András). Bp., 2013. 101.

³⁵ Nada Klaić – Ivo Petricoli: *Zadar u srednjem vijeku do 1409*. Split, 1976. 161–184.; *Ferdo Šišić*: *Zadar i Venecija od godine 1159. do 1247*. *RAD*, 142 (1900) 219–274.

³⁶ CDC II. 54., 86. 97., 308.; III. 16., 70., 160., 243.

központ, amelynek élére szinte mindig magyar származású vagy a királyi udvarral szoros kapcsolatban álló érsek került a vizsgált időszak alatt.

Könyves Kálmán 1105-ben történt foglalásai után az első érsekválasztásra Crescentius érsek (1102–13) halála után, 1113 körül kerülhetett sor. Ekkor egy magyar nemest, Manassest (kb. 1113–1116) választották meg a város egyházának az élére. A forrásainkból arra következtethetünk, hogy Manasses hivatalviselése 1116-ban ért véget, amikor Velence elfoglalta Splitet.³⁷ Szintén az ő nevéhez köthető, hogy a városban tartózkodó magyar őrséggel megpróbálta átvenni Split felett az uralmat.³⁸ Miután II. Béla visszafoglalta a várost 1136-ban, Gaudiust (1136–1153), egy spliti nemest választottak meg érseknek, aki két évvel később kapott palliumot a pápától.³⁹ Spalatói Tamás szerint Gaudius nagyon jó viszonyt ápolt a magyar uralkodókkal.⁴⁰ Érseksége hivatalosan akkor ért véget, amikor 1153-ben a kánonjoggal ellenkező módon felszentelte a trogiri püspököt, amiért III. Jenő pápa (1145–53) elmozdította a hivatalából.⁴¹ Meg kell azonban jegyezni, hogy Gaudiust egészen 1158-ig érseknek nevezték az oklevelekben.⁴² A források alapján valószínűsíthető tehát, hogy egészen eddig az időpontig nem választottak másik egyházfőt a város élére. Ennek okairól források hiányában csak feltételezéseink lehetnek, de valószínűleg közrejátszott az ügyben az érseknek a magyar uralkodóval ápolt szoros viszonya is. Ezt követően, az ekkor már beteg Gaudius életében, egy magyar klerikust, Absalomot (1159–1161) választottak érsekké a városban.⁴³ Őt a korán bekövetkezett halála után Lombardiai Péter (1161–66) követte az érseki székből, aki az itáliai Narni püspöke volt.⁴⁴ 1166 után, amint Split

³⁷ Manassesről I. Körmendi Tamás: *Zagoriensis episcopus*. Megjegyzés a zágrábi püspökség korai történetéhez. In: „Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Mak Ferenccé tiszteletére. (Szerk. Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György). Szeged, 2010. 250–252.

³⁸ *Historia Salonitana* 96–99.

³⁹ *Slavko Kovačić*: Toma Arhiđakon, promicatelj crkvene obnove, i splitski nadbiskup, osobito njegovi suvremenici. In: Toma Arhiđakon i njegovo doba. Zbornik radova saznanstvenoga skupao držanog 25–27. rujna 2000. godine u Splitu. (Szerk. Mirjana Matijević-Sokol – Olga Perić). Split, 2004. 47.

⁴⁰ *Historia Salonitana* 104–105.

⁴¹ Uo. 104–107.

⁴² CDC II. 86.

⁴³ Absalomot *minister*ként említik az oklevelek 1160 körül. CDC II. 90–91.

⁴⁴ *Historia Salonitana* 106–107.

bizánci fennhatóság alá került, Lombardiai Péternek is el kellett hagynia az érsekséget és Spalatói Tamás szerint Magyarországon hunyt el.⁴⁵ 1167 után, a város bizánci fennhatóságának mintegy tizenöt éve alatt a spliti érsekség élére III. Sándor pápa (1159–81) által kinevezett egyházfők, név szerint Gerardus (1167–75) és Rainerius (1175–80) kerültek.⁴⁶

Amikor 1180-ban, Manuel bizánci császár halála után III. Béla visszafoglalta Splitet, a korábbi szokás szerint olyan egyházfőt akart a megüresedett érseki székbe, aki a Magyar Királyságból származott. Erről tanúskodik III. Sándor pápa levele, amelyben arra szólította fel a magyar királyt, hogy tartsa tiszteletben Split szabad érsekválasztáshoz való jogát.⁴⁷ Azt, hogy ez a kérés hiábavaló volt jól mutatja, hogy 1185 körül már újra Magyarországról származó érseke volt a városnak. Ekkor egy bizonyos Pétert (1185–90) választottak érsekké,⁴⁸ aki a Kán nemzetségbe tartozott.⁴⁹ Amikor 1190 körül elhagyta a dalmát várost és kalocsai érsek lett, egy másik Péter (1191–96) követte őt a spliti érsekség élén, aki korábban pannonhalmi apát volt.⁵⁰ Amikor András herceg 1197-ben magához ragadta a hatalmat Dalmáciában, maga nevezett ki egyházfőket a megüresedett egyháztartományok élére. András a közel két éve megüresedett érseki székbe 1198 körül egy bizonyos A.-t választott, akiről a neve kezdőbetűjén kívül mást nem tudunk.⁵¹ Annyi mindenesetre biztos, hogy csak igen rövid ideig állt a spliti érsekség élén, hiszen a hasonlóan megválasztott zadari érsekkel együtt III. Celesztin pápa (1191–98) kitagadta 1198-ban.⁵² András és Imre (1196–1204) belháborúja során a herceg kezében tartotta Horvátországot, Dalmáciát és Hum egy részét.⁵³ 1200 körül Imre korábbi nevelője, Perugiai Bernát (kb. 1200–1217) lett Split érseke, ami való-

⁴⁵ Uo. 106.

⁴⁶ *Mirjana Matijević-Sokol*: Toma arhidakon i njegovo djelo. Rano doba hrvatske povijest. Zagreb, 2002. 172–176.; *Slavko Kovačić*: Splitska metropolija u dvanaestom stoljeću, Krbavska biskupija u srednjem vijeku. In: Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. Obljetnice osnutka krbavske biskupije održanog u Rijeci 23–24. travnja 1986. godine. Rijeka, 1988. 18–20.

⁴⁷ CDC II. 175.

⁴⁸ *Matijević-Sokol, M.*: Toma arhidakon i.m. 178.

⁴⁹ *Katona István*: A kalocsai érseki egyház története. Kalocsa, 2001. 109–110.

⁵⁰ *Erdélyi László*: A pannonhalmi főapátság története. I. Bp., 1902. 120., 613.

⁵¹ *Szabados Gy.*: Imre i.m. 99.

⁵² CDC II 307.

⁵³ *Vjekoslav Klaić*: O hercegu Andriji. RAD, 136 (1898) 206.

színűleg nagy segítséget jelenthetett a magyar uralkodó számára.⁵⁴ Spalatói Tamás ezzel kapcsolatban azt jegyezte meg, hogy noha Bernát érsek Imre királyhoz kötődött és hűséges volt hozzá, de az uralkodó és testvére harca során nem volt ellenséges Andrással szemben sem. Bernát korának kiemelkedő műveltségű egyházfője volt, aki a spliti káptalani iskolában való oktatás mellett, a boszniai és dalmáciai bogumil eretnekek elleni harcból is kivette a részét. Bernát nevéhez köthető 1210-ban egy új oltár emelése Szent Anasztáz tiszteletére,⁵⁵ illetve a spliti székesegyház saját korában is kiemelkedő kapujának az elkészíttetése 1214-ben.⁵⁶ Bernát akkor hunyt el, amikor 1217-ben, a keresztes hadjáratra induló II. András Splitben tartózkodott. Tamás leírása alapján elmondhatjuk, hogy a magyar uralkodó arra kérte a városi polgárokat és klerikusokat, hogy a saját jelöltjét, egy bizonyos Sándort válasszanak meg érseknek. Azonban ők visszautasították a király kérését.⁵⁷ A következő két évben üresen maradt az érseki szék Splitben. Tudomásunk van egy bizonyos Slavacról (1217–19)⁵⁸ és legalább másik hat választott érsekről, akiknek a nevét nem őrizték meg a forrásaink. Egy közös jellemzőjük azonban van: egyiküket sem szentelték érsekké, sok esetben abból az okból kifolyólag, hogy ők nem fogadták el, hogy érsekké nevezzék ki őket.⁵⁹

Amikor András visszatért a keresztes hadjáratról, a Kán nemzetségbe tartozó Guncelt (1219–1242) választották a spliti érsekség élére. Megválasztásában az uralkodó befolyása mellett fontos szerepet játszott a szintén Kán nem-

⁵⁴ Szabados Gy.: Imre i.m. 100.; *Ivan Armanda*: Splitski nadbiskup i teološki pisac Bernard iz Perugia. *Kulturna baština*, 37 (2011) 33–48.

⁵⁵ Noha Spalatói Tamás az oltár állítását 1209-re datálta, de Daniele Farlati szerint az oltáron a következő felirat szerepelt:

D. O. M.

Hoc tibi Bernardus primas altare sacravit

Martyr Anastasi quem tenet ista quies

An. D. MCCX. X Kal. Junii

L. *Daniele Farlati*: *Illyricum sacrum* III. Venetis, 1797. 238.; *Historia Salonitana* 152.

⁵⁶ A spliti illetve trogiri építészet és művészet 13. század eleji, Bernát érsekhez és Treguan, trogiri püspökhöz köthető fellendüléséről l. *Joško Belamarić*: Portal majstora Radovana. Njegova ikonografija i stil u okviru razvoje skulpture u Splitu i Trogiru 13. stoljeća. In: *Majstor Radovan i njegovo doba*. (Szerk. Ivo Babić). Trogir, 1994. 137–161.

⁵⁷ *Historia Salonitana* 162–163.

⁵⁸ Slavacot (Slavicus Romanus) *electus*ként vagy *electus archiepiscopus*ként említették a források 1217 és 1219 között. L. CDC III.164., 170., 172.

⁵⁹ CDC III. 182.

zetségbe tartozó Miklós szlavón bán (1213, 1219, 1229–1235)⁶⁰ közbenjárása is.

⁶¹ Guncel 1242-ben hunyt el, abban az időben, amikor a tatárjárás miatt IV. Béla (1235–1270) Dalmáciába menekült. A spliti polgárok és klerikusok a magyar királlyal együtt Splitben tartózkodó zágrábi püspököt, a Hahót-Buzád nembeli Istvánt (1242–1243) választották meg a város érsekének,⁶² akit azonban sohasem szenteltek fel.⁶³ Miután István lemondott a spliti érseki címről a káptalan Tamás főesperest választotta érseknek 1243-ban. A spliti polgárok ellenállása miatt azonban érsekké soha nem szentelték fel, a város vezetőinek és előkelőinek nyomására a főesperes visszalépett az érseki széktől.⁶⁴ A város következő érseke egy magyar főpap, Csák nembeli Ugrin (1244–48) lett. Ugrin kiváló oktatásban részesült, amelyet elsősorban nagybátyjának, a hasonló nevű kalocsai érseknek köszönhetett.⁶⁵ Hivatalviselése alatt nemcsak spliti érsek volt, de azzal egy időben IV. Béla befolyására ő volt a város ispánja is (1245–48). Véleményem szerint az ő ispánsága illeszkedett IV. Béla megváltozó dalmáciai politikájába, amely a terület feletti királyi hatalmat volt hivatott megerősíteni. Ugyanennek a folyamatnak a része volt, hogy a szlavón bánok hercegi címet viseltek. Ugrin halálát követően Trogir és Split ispánjai is a szlavón bánok lettek.⁶⁶

A vizsgált időszak felszentelt és választott érsekeinek számbavétele után összességében elmondhatjuk, hogy 1113 és 1248 között, amikor Split magyar fennhatóság alatt volt, az érsekválasztás során a spliti érsekeket a magyar uralkodók tanácsának és jóváhagyásának figyelembevételével választották meg. Split számára fontos volt, hogy ezek az érsekek a város érdekeit szolgálták. Ez

⁶⁰ Zsoldos A.: Archontológia i.m. 43–44.

⁶¹ Historia Salonitana 168–169.

⁶² Istvánt *archielectusként* említik a dokumentumok 1242 júliusa és 1243 novembere között. L. CDC IV. 155., 183., 196., 205.

⁶³ Historia Salonitana 306–307.

⁶⁴ Uo. 322–331.

⁶⁵ Uo. 292–293.

⁶⁶ IV. Béla a tatárjárás után arra törekedett, hogy a királyi hatalmat megerősítse és a terület feletti uralmat a szlavón bánok kezében összpontosítsa. A szlavón bánok 1241 és 1267 között szlavón hercegek, emellett 1249 után Trogir és Split ispánjai voltak, szintén 1267-ig. Az uralkodói hatalom megerősítéséről tanúskodhat Ugrin érsekké való megválasztásának a folyamata is. Az uralkodói hatalom dalmáciai jelenlétéről a 13. század első felében l. *Mladen Ančič: The Image of Royal Authority in Work of Thomas Archdeacon. Povijesne priloge*, 22 (2002) 38–39.

annak volt köszönhető, hogy a dalmáciai egyházfők hagyományosan fontos szerepet játszottak a város egyházi és világi életében is. Azokat az egyházfőket, akiket a magyar királyok jóváhagyása nélkül választottak meg, sohasem szentelték fel.

A spliti érsekek szerepe a magyar uralkodók politikájában

A dalmáciai egyházfők már a 10–11. században is igen fontos szerepet játszottak a városok életében. A hivatalos dokumentumokat a hivatalviselésük alapján keltezték, amelynek során nevük az uralkodókat követően, a városok világi vezetői előtt szerepelt az oklevelekben. Amellett, hogy ők voltak az egyházaik vezetői, részt vettek a városaik világi ügyeiben is. Fontos szerepet játszottak olyan ügyek rendezésében, amelyek megkívánták a város vezetőinek és főbb hivatalnokainak a jelenlétét. Megtaláljuk a nevüket a határbejárások során, és egyéb birtokokhoz kapcsolódó ügyekben is. Ezenkívül tagjai voltak a városi tanácsnak és kiemelt szerepük volt a város diplomáciai ügyeinek az intézésében.⁶⁷

A spliti érsekek szerepe a fentiekben felvázolthoz képest megváltozott, miután a város 1105-ben magyar fennhatóság alá került, és a vizsgált időszak alatt szinte kivétel nélkül magyar származású vagy a magyar uralkodókkal szoros kapcsolatot ápoló főpap állt a város egyházának az élén. Ebben az időszakban a 10–11. századi helyzethez képest megnövekedett a spliti érsekek szerepe, köszönhetően elsősorban a magyar királyi udvarral való kapcsolatuknak. A spliti érsekek bővülő feladatköre elsősorban a diplomáciai funkciójukban nyilvánult meg. Ennek az alapját egyrészt a dalmáciai egyházfőknek a városok diplomáciájában betöltött hagyományosan erős szerepe, másrészt pedig a spliti érsekeknek az uralkodói politikában elfoglalt helye jelentette. A spliti érsekek ugyanis kettős feladatot láttak el: egyrészt képviselték a városukat a királyi udvarban, másrészt képviselték a királyt Dalmáciában.

Spalatói Tamás és az ő munkáját alapul véve a horvát történettudomány egy része az érsekek gyakori távollétét egyházuktól negatív felhanggal emlí-

⁶⁷ *Ivan Stroh*: *Pravna povijest dalmatinskih gradova*. Zagreb, 1913. 280–323.; *Joan Dusa*: *The Medieval Dalmatian Episcopal Cities: Development and Transformation*. New York, 1991. 76–83.

tette.⁶⁸ Véleményem szerint ezek a gyakori utak diplomáciai és reprezentációs szerepet tölthettek be. Az érsekek a királyi udvarba látogathattak különböző, az uralkodócsalád életében fontos esemény kapcsán, hasonlóan a szűk értelemben vett magyarországi egyházfőkhöz. Így tett Bernát érsek is, aki személyesen vett részt Imre király fiának, III. Lászlónak (1204–5) a koronázásán.⁶⁹ Az érsekek szintén látogatást tettek a királyi udvarban, ha különböző ügyekben kellett képviselniük Split érdekeit. A város érsekei a vizsgált időszakban tehát összekötő kapocsként működtek Split és a királyi udvar között.⁷⁰ Fontos megjegyezni, hogy ehhez hasonló funkciót láttak el a dalmáciai város egyházfői abban az időszakban is, amikor Split a bizánci császár fennhatósága alatt állt.⁷¹ Akkor a III. Sándor által kinevezett érsekek képviselték a város érdekeit Konstantinápolyban. Meg kell jegyezni, hogy ez utóbbi kapcsolat egyoldalú volt, hiszen míg a magyar uralkodók esetében az érsekek egyszerre voltak a város és a király „hivatalnokai”, addig az 1166 és 1180 közötti időszakban az érsekek értelemszerűen nem kötődtek ilyen módon a görög rítusú kereszténység központjához.

Az érsekeknek a dalmáciai város diplomáciájában elfoglalt helyén túl fontos kitérni a magyar uralkodók dalmáciai politikájában betöltött szerepére is. Az érsekek, hasonlóan más dalmáciai főpapokhoz, nem voltak tagjai a királyi udvarnak és a királyi tanácsnak. Ennek az volt az oka, hogy a dalmáciai egyházszervezetet a magyar uralkodók egy kísérlettel eltekintve nem kívánták integrálni a magyar egyházszervezetbe.⁷² Ennek ellenére az Árpádok dalmá-

⁶⁸ *Ivan Ostojić: Metropolitanski kaptol u Splitu. Zagreb, 1975. 21.*

⁶⁹ *Historia Salonitana 140–141.*

⁷⁰ *Uo. 348–349.*

⁷¹ *Uo. 124–125.*

⁷² Ez a kísérlet Kálmán szlavón herceg (1226–1241) nevéhez köthető. Kálmán a hatalma alatt álló területeken egységes egyházszervezetet kívánt létrehozni 1240 körül oly módon, hogy a nehéz helyzetben lévő spliti érsekséget és a virágzó zágrábi püspökséget utóbbi egyházfősége alatt egyesítette volna. A reformot IX. Gergely pápa (1227–41) csak akkor engedte volna végrehajtani, ha a kalocsai érsek abba beleegyezik. Mivel az egyházak egyesítése a zágrábi püspökség elvesztése miatt, utóbbi érdekeit sértette, így a reform a kalocsai érsek ellenállása miatt meghiúsult.

Kálmán herceg reformjáról l. *Ivan Basić: O pokušaju ujedinjenja zagrebačke i splitske crkve u XIII. stoljeću. Pro tempore, 3 (2006) 25–43.; Györffy György: Szlavónia kialakulásának oklevélkritikai vizsgálata. Levéltári Közlemények, 41 (1970) 234.; Vladimir P. Goss: The Battle of Cathedrals: or how Zagreb almost Became an Archbishopric in the 13th century. In: Medioevo: L'Europa delle Cattedrali. Parma, 2007. 146–154.*

ciai uralma alatt, különösen igaz ez a vizsgált időszakra, az érsekek nemcsak a Split főpapai voltak, de a magyar uralkodók érdekeit is hivatottak voltak képviselni Splitben és Dalmáciában egyaránt. Példának okáért így tett Bernát érsek is, amikor a negyedik keresztes hadjárat során Velence elfoglalta Zadart. A spliti érsek hajókat bérelt a magyar kézen lévő másik dalmáciai város védelmére. Bernát valószínűleg azért tette ezt, mert a magyar uralkodó így rendelte. Erre utal az a tény, hogy az Imre király által letétbe helyezett pénzt használta fel a segítségnyújtás során.⁷³ Hasonló feladatot láthatott el Ugrin érsek 1245-ben, amikor kulcsszerepe volt a Split és Trogir között kötött béke létrejötté során.⁷⁴ A két város és egyházaik harca a 13. század elejére volt visszavezethető, és azokért a területekért zajlott, amelyek a Split és Trogir között feküdtek.⁷⁵ Ez a vita lángolt fel sokadik alkalommal 1244-ben. Mivel az ügy rendezése során Ugrin elsősorban a magyar uralkodó, és nem Split érdekeit tartotta szem előtt, így a béke Trogirnak kedvezett.⁷⁶

A spliti érsekek fontos szerepet játszottak a magyar uralkodók külpolitikájában is. A 12. század utolsó évtizedétől kezdve a spliti érsekségnek fontos szerepe volt a magyar királyok Boszniával kapcsolatos törekvéseiben. A boszniai püspökség valószínűleg az egyházszervezet kezdetei óta a dubrovniki érsekség fennhatósága alatt állt.⁷⁷ 1192-ben azonban Bosznia mellett Hum is a spliti érsekség fennhatósága alá került. Az egyházszervezeti átalakítás minden valószínűség szerint a magyar uralkodók boszniai terveivel állt kapcsolatban, de nem vezetett eredményre, hiszen forrásaink szerint 1195-ben az új boszniai püspök Dubrovnikba utazott, hogy felszenteljék.⁷⁸ Ezután a magyar uralkodók egészen az 1210-as évekig a spliti érsekség fennhatóságának akar-

Kálmán herceg korának művészeti fellendülésére és a zágrábi püspökség helyzetére l. Danko Dujmović – Vjekoslav Jukić: The „Koloman Renaissance” in North Western Croatia – An Unfinished Project. *Starohrvatska prosvjeta*, 37 (2010) 171–182.; Vladimir P. Goss: Bishop Stjepan and Herceg Koloman and the Beginning of the Gothic in Croatia. *Hortus Artium Medievalium*, 13 (2007) 51–63.

⁷³ Historia Salonitana 148–149.

⁷⁴ Novak, G.: Povijest i.m. 124.

⁷⁵ Nada Klaić: Trogir u srednjem vijeku. Trogir, 1985. 127–135.; Ivo Babić: Prostor između Trogira i Splita. Trogir, 1984. 72–73.

⁷⁶ Grga Novak: Povijest Splita I. Split, 1957. 123–124.

⁷⁷ Gál J.: A dalmáciai egyházszervezet i.m. 108–109.

⁷⁸ John Fine: The Bosnian Church. Its Place in State and Society from the Thirteenth to the Fifteenth Century. London, 2007. 111.

tak érvényt szerezni. Ezt követően azonban már nincs nyoma a forrásokban annak, hogy a magyar királyok lépéseket tettek volna Split érdekében a boszniai egyházzal kapcsolatban.

A spliti érsekek akkor is fontos feladatot láttak el, amikor az uralkodó, a szlavón hercegek, vagy az uralkodó család más tagjai Dalmáciába látogattak. A tenger melléki tartózkodásuk idején Split érseke az uralkodó kíséretét alkotta, fontos részét képezte a királyi hatalom reprezentációjának. Amikor 1200 körül András herceg Dalmáciában tartózkodott, Bernát érsek fontos helyet foglalt el kíséretében. A herceg Trogirba való ünnepélyes bevonulását megörökítette egy ekkor kiadott adománylevele, amelyben Trogir városának és egyházának adományozta a Szent Vitális egyházat.⁷⁹ Az uralkodói ünnepélyes bevonulásokról kevés forrással rendelkezünk a 13. századi Dalmáciából. Emellett az oklevél mellett elsősorban Spalatói Tamás leírását említhetjük meg, amely megörökítette II. András 1217-es spliti tartózkodását és bevonulását a városba. Mindkét eseményen a király a dalmáciai főpapok kíséretében tartózkodott és lépett át a város kapuján. 1200 körül Bernát is jelen volt az eseményen, ám mintegy 17 évvel később éppen abban az időben hunyt el, amikor a magyar király megérkezett Splitbe, így értelemszerűen nem kísérhette be az uralkodót a város falain belülre.⁸⁰ Béla és Kálmán szlavón hercegek dalmáciai látogatása során, 1225-ben és 1226-ben Guncel érsek nevét szintén megtaláljuk a hercegek kíséretében. A fent említett két érsek nevével pedig a Dalmáciában kiállított uralkodói oklevelek tanúi között is találkozhatunk.⁸¹ A spliti érsekek tehát az uralkodói kíséret részei voltak, valahányszor a királyok vagy az uralkodó család tagjai Dalmáciába látogattak.

A spliti érsekek szerepének a megértéséhez érdemes kitérni még a spliti egyház történetének egy olyan epizódjára a 12. század közepéről, amely rámutathat, hogy milyen különleges szerepük volt a dalmáciai egyházfőknek a magyar királyok számára. Gaudius érsek kezdte építeni, majd Absalom választott érsek szentelte fel 1160 körül a mai Kaštel Gomilicában, a Splittől északra fekvő Szent Kozma és Damján egyházat.⁸² Az 1975 és 1977 között zajló régészeti feltárás során, az egyház területén egy *capsella reliquiarum* került elő a következő felirattal:

⁷⁹ A Horvát Tudományos és Művészeti Akadémia Levéltára, LUCIUS XX-12/XI, fol. 27–28.

⁸⁰ Historia Salonitana 162.

⁸¹ CDC III. 251.

⁸² Farlati, D.: Illyricum i.m. 172., 180.

HIC SVNT RELIQUI/E · SCE MARIE VIR/GINIS SCCS MA/RTIRV ·
COSME · / ET DAMIANI / ET SCI STEFA/NI REGIS..⁸³

Szent István magyar király ereklyéje valószínűleg Gaudius érseken vagy Absalom választott érseken keresztül kerülhetett Dalmáciába. Nem zárható ki, hogy azoknak az ajándékoknak a része lehetett, amelyekről Spalatói Tamás az érsekek királyi udvarban tett látogatásai kapcsán beszámolt. A magyar dinasztikus szentek kultusza az Árpád-korban ugyan Szlavónia és Horvátország területén erőteljesebb volt, de a fenti felirat is arról tanúskodik, hogy igen korán megjelent Dalmáciában is.⁸⁴ Érdemes megjegyezni, hogy a fent említett Szent István-ereklyén kívül még egy helyen megtalálhatjuk a magyar király kultuszát a spliti érsekség fennhatósága alá tartozó területeken. Kninben Szent István király tiszteletére szenteltek fel egy egyházat, valószínűleg a 12–13. században.⁸⁵

A dinasztikus kultuszok terjesztése az Árpád-ház dalmáciai és horvátországi legitimizálásának és a királyi hatalom szimbolikus kifejezésének is a részét képezte.⁸⁶ Ebben a folyamatban a spliti érsekek, illetve tágabb értelemben véve az egész dalmáciai egyház fontos szerepet töltött be.

Konklúzió

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a vizsgált időszakban a magyar uralkodók legközvetlenebb képviselői a spliti érsekek voltak. A dalmáciai város egyházfői nem pusztán érseki feladatokat láttak el, hanem napi szintű képviseletet jelentettek a magyar királyoknak. Ezt azért is fontos megjegyezni, mert az 1240-es évek közepéig forrásaink nem utalnak arra,

⁸³ Itt találhatók Szűz Mária, Szent Kozma és Damján mártírok, és Szent István király ereklyéi. L. Joško Belamarić: Capsella reliquiarum (1160 g.) iz Sv. Kuzme i Damjana u Kaštel Gomilici. In: Uő.: Studije iz srednjovjekovne i renesansa umjetnosti na Jadranu. Split, 2001. 201.

⁸⁴ Szent István szlavóniai és horvátországi kultuszáról az Árpád-korban I. Tajana Sekelj Ivančan: Župna crkva ... sancti Stephani regis circa Drauam – prilog tumačenju širenja ugarskoga političkog utjecaja južno od Drave. Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu, 25 (2008) 97–118.

⁸⁵ Mladen Ančić: Knin u razvijenom i kasnom srednjem vijeku. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 38 (1996) 84–85.

⁸⁶ Sekelj Ivančan, T.: Župna crkva i.m. 99.

hogy a magyar királyok közvetlenül befolyásolták volna a spliti világi vezetők megválasztását. Ezzel szemben az érsekek szinte kivétel nélkül kötődtek a királyi udvarhoz, és befolyásolhatták a város életének eseményeit. A terület fő udvari hivatalnokai ugyan a szlavón bánok voltak, de ők az 1245 és 1267 közötti időszakot leszámítva nem irányították közvetlenül a dalmát városokat. Nem lehet véletlen az sem, hogy az első ispán, aki Split élére a magyar uralkodó befolyása által került, Ugrin érsek volt, aki 1245-től 1248-ban bekövetkezett haláláig mindkét címet viselte. Ezt követően a szlavón bánok, akik egyben a szlavón hercegi címet is viselték, Split és Trogir ispánjai is lettek.⁸⁷

1248 előtt a dalmáciai városokban tehát az uralkodó legközvetlenebb és legfontosabb képviselője, egyfajta hivatalnoka, a spliti érsek volt. A vizsgált időszakban spliti érsekek kettős szerepet töltöttek be: egyrészt megtartották azokat a funkciókat, amelyek a dalmáciai egyházfőket jellemezték a városokon belül a 10–11. században, másrészt a vizsgált időszak alatt fontos szerepet töltöttek be a magyar uralkodók dalmáciai politikájában és Split diplomáciájában egyaránt. A spliti egyházfőket ebben, képletesen fogalmazva, az uralkodók meghosszabbított jobb kezének, bizonyos értelemben véve hivatalnokának lehet tekinteni. Amellett, hogy az érsekek összekötő kapcsot jelentettek a város és a királyi udvar között, a helyi ügyek rendezésében és esetenként az uralkodók külpolitikájában is fontos szerepet töltöttek be. Emellett az uralkodói hatalom reprezentációjában és a dinasztikus szentkultuszok elterjesztésében is kulcsszerepet játszhattak.

⁸⁷ Gutkeled nembeli István szlavón bán és herceg (1248–59), illetve Rátót nembeli Roland szlavón bán és herceg (1261–67) spliti és trogiri ispánok is voltak. L. *Kristó Gy.*: A feudális széttagolódás i.m. 124.

**JUDIT GÁL: „QUI ERAT GRATIOSUS APUD EUM”
THE ROLE OF THE ARCHBISHOPS OF SPLIT
IN THE KINGDOM OF HUNGARY (1113–1248)**

When King Coloman of Hungary seized Split in 1105, the recently crowned king of Croatia and Dalmatia became the overlord of the most important ecclesiastical center of North and Central Dalmatia. The kings of Hungary from the Árpád dynasty paid much attention to the Church in Dalmatia, especially to the archbishopric of Split. During the examined period (1113–1248) the archbishops of the city were almost always either Hungarians or prelates closely connected to the royal court.

This paper investigates the role of the archbishops of Split in the Hungarian royal policy in Dalmatia from 1113 until 1248. This period gives the chance to examine the changes of the archbishopric role within a space of time which can be considered as a relatively single period. The analysis focuses on the activity and role of the archbishops of Split who were related to the kings of Hungary and dukes of Slavonia.

The results of the investigation show that the archbishops had a dual role in Dalmatia during the period. They were not only the leaders of the Church and did not only play an important role in the secular life of Split, but these archbishops were also the most direct representatives of the kings of Hungary in Dalmatia.

Key words Church history, archbishops of Split, Dalmatian Church, royal policy

A szerzőkről

Belucz Mónika – MA hallgató, Közép-európai Egyetem, Medievalisztika Program, Végzés éve: 2013

Témavezető: Dr. Ságthy Marianne, egyetemi docens (KEE – ELTE)

Elérhetőség: monika.belucz@gmail.com

Buják Gábor – MA hallgató, ELTE BTK Történeti Intézet, történelem szak, középkor szakirány, Végzés éve: 2013

Témavezető: Dr. Thoroczkay Gábor, egyetemi adjunktus (ELTE)

Elérhetőség: bgm@freemail.hu

Gál Judit – doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Középkori magyar történelem Doktori Program

Témavezető: Dr. Körmendi Tamás, egyetemi adjunktus (ELTE)

Elérhetőség: galjudit88@gmail.com

Haraszi Szabó Péter – doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Középkori magyar történelem Doktori Program

Témavezető: Dr. Draskóczy István, egyetemi tanár (ELTE)

Elérhetőség: szabo.szpeter@hotmail.com

Kádas István – doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Középkori magyar történelem Doktori Program

Témavezető: Dr. Draskóczy István, egyetemi tanár (ELTE)

Elérhetőség: dorsk28@gmail.com

Mihálykó Ágnes – doktorandusz, Oslói Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Filozófiai, Eszmetörténeti, Művészettörténeti és Klasszika Filológiai Tanszék

Témavezető: Dr. Ságthy Marianne, egyetemi docens (KEE – ELTE);

Anasztasia Maravela, egyetemi tanár (Oslói Egyetem)

Elérhetőség: agi.mihalyko@gmail.com

Pandi Gergely – MA hallgató, ELTE BTK Történeti Intézet, történelem szak,
középkor szakirány

Témavezető: Dr. Thoroczkay Gábor, egyetemi adjunktus (ELTE)

Elérhetőség: gergo@mail.datanet.hu

Rózsa Márton – doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Középkori és kora újkori egyetemes történelem Doktori Program

Témavezető: Dr. Nagy Balázs, egyetemi docens (ELTE)

Elérhetőség: jurgen.rm@gmail.com

Tarján Eszter – doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Középkori és kora újkori egyetemes történelem Doktori Program

Témavezető: Dr. Bertényi Iván, egyetemi tanár (ELTE)

Elérhetőség: eesther6@gmail.com

Notes on Contributors

Belucz, Mónika – MA student, Central European University, Department of Medieval Studies

Supervisor: Dr. Marianne Sággy, associate professor (Central European University – Eötvös Loránd University)

E-mail address: monika.belucz@gmail.com

Buják, Gábor – MA student, Eötvös Loránd University, School of History, historical studies, medieval specialization

Supervisor: Dr. Gábor Thoroczkay, associate professor (Eötvös Loránd University)

E-mail address: bgm@freemail.hu

Gál, Judit – PhD-student, Eötvös Loránd University, School for Historical Studies, Medieval Hungarian History Doctoral Program

Supervisor: Dr. Tamás Körmendi, associate professor (Eötvös Loránd University)

E-mail address: galjudit88@gmail.com

Haraszi Szabó, Péter – PhD-student, Eötvös Loránd University, School for Historical Studies, Medieval Hungarian History Doctoral Program

Supervisor: Prof. Dr. István Draskóczy, university professor (Eötvös Loránd University)

University)

E-mail address: szabo.szpeter@hotmail.com

Kádas, István – PhD-student, Eötvös Loránd University, School for Historical Studies, Medieval Hungarian History Doctoral Program

Supervisor: Prof. Dr. István Draskóczy, university professor (Eötvös Loránd University)

E-mail address: dorsk28@gmail.com

Mihálykó, Ágnes – PhD-student, University of Oslo, Department of Philosophy, History of Ideas, Art History, and Classical Philology
Supervisor: Dr. Marianne Sághy, associate professor (Central European University – Eötvös Loránd University of Sciences); Anastasia Maravela, university professor (University of Oslo)
E-mail address: agi.mihalyko@gmail.com

Pandi, Gergely – MA student, Eötvös Loránd University, School of History, historical studies, medieval specialization
Supervisor: Dr. Gábor Thoroczkay, associate professor (Eötvös Loránd University)
E-mail address: gergo@mail.datanet.hu

Rózsa, Márton – PhD-student, Eötvös Loránd University, School for Historical Studies, Medieval and Early Modern European History Doctoral Program
Supervisor: Dr. Balázs Nagy, associate professor (Eötvös Loránd University)
E-mail address: jurgen.rm@gmail.com

Tarján, Eszter – PhD-student, Eötvös Loránd University, School for Historical Studies, Medieval and Early Modern European History Doctoral Program
Supervisor: Dr. Iván Bertényi, university professor (Eötvös Loránd University)
E-mail address: eesther6@gmail.com